

Teologiczny sens Pawłowej antytezy: „litera zabija, Duch zaś ożywia” w świetle perykopy 2 Kor 3,1-18

FRANCISZEK MICKIEWICZ

Uniwersytet Kardynała Stefana Wyszyńskiego

Warszawa

ORCID – 0000-0003-3945-8169

STRESZCZENIE

Celem artykułu jest wyjaśnienie teologicznego sensu antytezy z 2 Kor 3,6: „litera bowiem zabija, Duch zaś ożywia” w kontekście ciągu wielu antytez zawartych w 2 Kor 3,1-18. W perykopie tej św. Paweł broni godności swego apostołatu, a jego argumentacja opiera się na porównaniu posługi apostołów na rzecz Nowego Przymierza z posługą Mojżesza na rzecz Starego Przymierza. Dokonując analizy semantycznego pola „litera” i „Ducha”, można dojść do wniosku, że antyteza: „litera zabija, Duch zaś ożywia” jest metaforą zbawczej ekonomii Starego i Nowego Przymierza. Stare Przymierze nakładało na Izrael obowiązki, które zostały spisane literami na kamiennych tablicach, ale naród wybrany nigdy nie był im w pełni wierny. Słowa: „litera zabija” należy więc rozumieć w tym znaczeniu, że z powodu grzechu ludu posługa Mojżesza, ściśle związana z Prawem Bożym, stała się narzędziem sądu, śmierci i potępienia. Cechą charakterystyczną ekonomii Nowego Przymierza jest działanie Ducha Świętego. Jako Duch Boga żyjącego, jest On sprawcą nowego porządku zbawczego, w którym wierzący stają się uczestnikami życia wiecznego. Działając w sercu wierzących, umożliwia im dostąpienie przebaczenia grzechów i usprawiedliwienia. Słowa: „Duch ożywia” oznaczają więc, że Duch Święty, Duch ożywiający, jest w czasach głoszenia Ewangelii o Chrystusie źródłem nowego, duchowego życia chrześcijan.

Słowa kluczowe: św. Paweł, litera, Prawo, Duch, Stare Przymierze, Nowe Przymierze

* * *

W Kpł 18,5 po nakazie: „Będziecie przestrzegać moich ustaw i moich wyroków” jest dodana obietnica: „Człowiek, który je wypełnia, żyje dzięki nim”. Tekst ten, na którym opiera się też wyrocznia Ez 20,21, wyjaśnia, jaki sposób życia powinien przyjąć człowiek, z którym Bóg wszedł

we wspólnotę przymierza, aby cieszyć się długim życiem w ziemi danej narodowi wybranemu na własność. Jednocześnie sugeruje, że wystarczy literalnie wypełnić przepisy Prawa, by otrzymać od Boga dary takie, jak pokój i bezpieczeństwo, życie i zdrowie. Choć w argumentacji autora Księgi Kapłańskiej trudno znaleźć jakiś słaby punkt, to jednak św. Paweł, który przecież od samego Gamaliela otrzymał „staranne wykształcenie w Prawie” (Dz 22,3), wyraźnie mu się sprzeciwia w 2 Kor 3,6, gdzie pisze: „litera bowiem zabija, Duch zaś ożywia”. W świetle najbliższego kontekstu tego zdania, czyli 2 Kor 3,7, można by uznać, że termin „litera” (*gramma*) oznacza Prawo „utrwalone literami w kamieniu”, Prawo Mojżeszowe, które było fundamentem przymierza zawartego na Synaju i w praktyce kierowało całym życiem religijnym i społecznym Izraela.

Powstaje zatem pytanie, dlaczego św. Paweł użył w swym Drugim Liście do Koryntian tak mocnego sformułowania i co ono oznacza. Jest rzeczą oczywistą, że zdanie z 2 Kor 3,6 jest integralną częścią dłuższego wywodu, zawartego w 2 Kor 3,1-18. Co więcej, wydaje się, że ma ono formę zwięzłej, hiperbolicznej sentencji, w której Apostoł streszcza myśl przewodnią całej tej perykopy. Dlatego właściwej odpowiedzi na to pytanie można udzielić dopiero po dokonaniu uważnej analizy tych elementów analizowanego fragmentu, które tematycznie łączą się z antytezą: „litera zabija, Duch zaś ożywia”. W literaturze polskiej do tej pory nikt nie zajął się wprost tym problemem. W literaturze światowej jest więcej opracowań na ten temat, ale padają w niej różne odpowiedzi na interesujące nas pytanie¹. Chcemy zatem w niniejszym artykule zapoznać się z dotychczasowymi wynikami badań prowadzonych nad 2 Kor 3,6, a następnie w oparciu o analizę poszczególnych antytez umieszczonych w 2 Kor 3,1-18 zaproponować teologiczną interpretację tego wersetu.

1. Główne sposoby interpretacji antytezy: „litera zabija, Duch zaś ożywia”

Historię interpretacji antytezy z 2 Kor 3,6 zapoczątkował Orygenes. Rozważając w dziele *Przeciw Celsusowi* naukę o Duchu Bożym, nawiązuje do tego wersetu i wyjaśnia, że w nim Apostoł „«litera» nazywa zmysłową interpretację Pisma, «Duchem» zaś interpretację rozumową”². Nieco

¹ Historię interpretacji 2 Kor 3,6 od Orygenesusa do czasów współczesnych przedstawiają Paul Fiddes, Günter Bader, „Whatever Happened to a Pauline Text? 2 Cor. 3.6 and Its Afterlife”, w *The Spirit and the Letter. A Tradition and a Reversal*, red. Paul Fiddes, Günter Bader (London: Bloomsbury, 2013), 3-30.

² Orygenes, *Przeciw Celsusowi* 6, 70. Tekst polski: Orygenes, *Przeciw Celsusowi*, tłum. Stanisław Kalinkowski (Warszawa: ATK, 1986), 332. Interpretację Orygenesusa omawia szerzej Alvaro d’Ors, „La letra mata, el espíritu vivifica”, w *Biblia y Hermeneutica, VII Simposio*

dalej natomiast odpowiada na zarzut Celsusa, że jest w Piśmie Świętym sprzeczność między słowami Mojżesza, który nakazywał ludziom bogacić się, zdobywać władzę i zabijać nieprzyjaciół, a nauką Jezusa, który wzywał do życia ubogiego i polecał miłować nieprzyjaciół. W tym kontekście przypomina zdanie św. Pawła: „litera zabija, Duch zaś ożywia” i stwierdza, że „litera” oznacza Prawo zgodne z literą, a „duch” – Prawo zgodne z duchem³.

Werset 2 Kor 3,6 odgrywa centralną rolę w dziele *Duch a litera*, w którym św. Augustyn streszcza swą naukę skierowaną przeciwko pelagianizmowi. Wykazuje w nim, że „litera” oznacza Dekalog spisany na dwóch tablicach. Uważa, że – zgodnie z Rz 7,7-25 – litera zabraniająca grzechu zabija, ponieważ wzmacnia pożądliwość i pomnaża przewrotną nieprawość. Od tych skutków „lity” wyzwala łaska, która jest darem Ducha i obecnością Bożej miłości w sercu człowieka. Podczas gdy Prawo ogłasza przestępcami tych, którzy dopuszczają się złych czynów, łaska ich uzdrawia, udziela im życia duchowego i umożliwia wykonanie dobrych czynów⁴. Traktując zdanie św. Pawła jako zasadę hermeneutyczną, św. Augustyn zaprasza swych czytelników do odkrycia duchowego sensu Pisma Świętego. Odczytywany w tym świetle Nowy Testament należy rozumieć jako objawienie łaski, która została ukryta w Starym Testamencie⁵.

W czasach współczesnych na większą uwagę zasługują trzy grupy interpretacji 2 Kor 3,6. Pierwszą z nich reprezentują ci, którzy podążają śladem Orygenesusa i są zdania, że św. Paweł w antytezie „litera – duch” ma na myśli dwa różne sposoby rozumienia Prawa: dosłownego i duchowego. Potwierdzenie swego przekonania znajdują oni w Rz 2,29 i 7,6, gdzie „litera” jest Prawo Mojżeszowe przestrzegane zgodnie z jego sensem dosłownym, a Duchem jest duch owych przepisów, ich sens wewnętrzny⁶. Godną uwagi odmianę tej interpretacji stanowi propozycja tych egzegetów, według których „litera” oznacza utrwalone na piśmie Prawo Boże, złożone z wielu przykazań i – zgodnie z Ga 3,23-4,5 – pełniące funkcję surowego strażnika. Zadaniem tego Prawa nie było usprawiedliwienie człowieka, lecz wykazanie mu grzechu i potępienie grzesznika. Jego rola się skończyła, gdy

Internacional de Teologia de la Universidad de Navarra, red. José María Casciaro (Pamplona: Universidad de Navarra, 1986), 502-505; Morwenna Ludlow, „Spirit and Letter in Origen and Augustine”, w *The Spirit and the Letter. A Tradition*, 87-101.

³ Orygenes, *Przeciw Celsusowi* 7, 18-20.

⁴ Św. Augustyn, *Duch a litera* 14, 25; 19, 34; 27, 47.

⁵ Isabelle Bochet, „«La lettre tue, l'Esprit vivifie»», *L'Exégèse Augustinienne de 2 Co 3,6*”, *Nouvelle Revue Théologique* 114, nr 3 (1992): 369.

⁶ Tak uważają np. Ernest-Bernard Allo, *Saint Paul: Seconde Épître aux Corinthiens* (Paris: Lecoffre-Gabalda, 1956²), 85 i 107; Boaz Cohen, „Note on Letter and Spirit in the New Testament”, *The Harvard Theological Review* 47 (1954): 197-203.

przyszedł Syn Boży, aby odkupić tych, którzy znajdowali się po jarzmie Prawa. Odtąd życiem wierzących kieruje Duch Święty, który ukazuje właściwy sens Bożych przykazań⁷.

Inni teolodzy są zdania, że antyteza „litera – Duch” dotyczy kontrastu między działaniem ludzkim i Bożym, natomiast antyteza „zabija – ożywia” wskazuje na dwa całkowicie odmienne skutki tych działań. „Litera” oznacza legalistyczne, a tym samym niewłaściwe interpretowanie i zastosowanie Prawa, które łączy sprawiedliwość z czysto ludzkimi zasługami, wynikającymi z przestrzegania przykazań. Innymi słowy, „litera” nie jest synonimem Prawa, lecz reprezentuje ludzkie zniekształcenie utrwalonej na piśmie woli Bożej. Taka litera „zabija”, czyli prowadzi do wewnętrznej śmierci człowieka, ponieważ zakłada, że przepisy same w sobie stanowią pewną drogę do usprawiedliwienia, a w konsekwencji oddala człowieka od Jego Stwórcy. „Duch” natomiast oznacza Ducha Bożego, który udziela wierzącym życia w Chrystusie Jezusie oraz wyzwala spod jarzma grzechu i śmierci (por. Rz 8,2)⁸.

Trzecią grupę uczonych, być może najliczniejszą w czasach współczesnych, stanowią ci, którzy słowa „litera zabija, Duch zaś ożywia” umieszczają na tle biblijnego przymierza. Podkreślają oni, że w tekście św. Pawła jest wyraźna aluzja do Jr 31,33-34, gdzie prorok Staremu Przymierzu, w którym Prawo było wypisane na kamiennych tablicach, przeciwstawia Nowe Przymierze, w którym Bóg wypisze swe prawo na sercach. „Litera” zatem oznacza Prawo, które jako wyryte w skale sprawuje zewnętrzną kontrolę nad ludem, wzbudza strach i powoduje zniewolenie. „Duch” natomiast wskazuje na nowy porządek w ekonomii zbawienia, w którym Duch Święty jako dar Boży działa we wnętrzu wierzących i swą mocą uzdalnia ich do zachowania starego prawa w nowym duchu⁹.

⁷ Stephen Westerholm, „Letter and Spirit. The Foundation of Pauline Ethics”, *New Testament Studies* 30 (1984): 241.

⁸ Edward Dąbrowski, *Listy do Koryntian. Wstęp – przekład z oryginału, komentarz* (Poznań: Pallottinum, 1965), 415; Ernst Käsemann, „The Spirit and the Letter”, w tenże, *Perspectives on Paul* (Philadelphia: Fortress Press, 1971), 150-151; Jacob Kremer, „Denn der Buchstabe tötet, der Geist aber macht lebendig: Methodologische und hermeneutische Erwägung zu 2 Kor 3,6b”, w *Begegnung mit dem Wort. Festschrift Heinrich Zimmermann*, red. Josef Zmijewski, Ernst Neulissen (Bonn: Peter Hanstein, 1980), 226; Charles K. Barrett, *The Second Epistle to the Corinthians*, wyd. 2 (London: A. & C. Black, 1990), 112-113; Charles Ernest Burland Cranfield, *A Critical and Exegetical Commentary on the Epistle to the Romans*, t. 2 (Edinburgh: T. & T. Clark, 1979), 854; Karl Kertelge, „Buchstabe und Geist nach 2 Kor 3”, w *Paul and the Mosaic Law*, red. James D.G. Dunn, (WUNT 89; Tübingen: J.C.B. Mohr, 1996), 122-124; Victor P. Furnish, *II Corinthians. Translated with Introduction, Notes and Commentary* (The Anchor Bible 32A, Doubleday: New York, 2005), 199-200.

⁹ Ekkehard Stegemann, „Der neue Bund im Alten. Zum Schriftverständnis des Paulus in II Kor. 3”, *Theologische Zeitschrift* 42 (1986): 97-114; Carol Kern Stockhausen, *Moses' Veil and the Glory of the New Covenant* (Rome: Editrice Pontificio Istituto Biblico, 1989), 73-74; Nicholas Thomas Wright, *The Climax of the Covenant: Christ and the Law in Pauline Theology*

Pewną odmianą takiej interpretacji jest stanowisko niektórych egzegetów, którzy w świetle Rz 2,27-29; 7,6 wskazują na to, że „litera” jest związana z posiadaniem prawa zewnętrznego, z którego jeszcze nie wynika posłuszeństwo jego przykazaniom, „duch” natomiast odnosi się do zachowywania prawa¹⁰.

Jak widać, te trzy interpretacje istotowo różnią się między sobą i trudno jest opowiedzieć się za którąś z nich lub zaproponować jeszcze inny sposób rozumienia wypowiedzi św. Pawła bez głębszej analizy szerszego kontekstu, w którym ona została umieszczona. Kontekstem tym jest perykopa 2 Kor 3,1-18, która w retorycznej strukturze Drugiego Listu do Koryntian stanowi drugi argument, potwierdzający godność apostołatu św. Pawła¹¹. W argumencie tym Apostoł posługuje się obszerną *synkrisis* – retorycznym porównaniem dwóch krańcowo odmiennych rzeczywistości, złożonym z kilku antytez, które wzajemnie się uzupełniają. Dla większej jasności można je zestawić obok siebie w dwóch kolumnach. W lewej kolumnie są umieszczone wszystkie elementy związane z „literą”, w prawej natomiast – elementy związane z „Duchem”:

w. 3: jesteście „listem Chrystusowym dzięki naszemu posługiwaniu, listem napisanym

nie atramentem, lecz Duchem Boga żywego,
nie na kamiennych tablicach lecz na żywych tablicach serc”

w. 6: Bóg „też sprawił, że mogliśmy stać się sługami Nowego Przymierza,

przymierza nie litery, lecz Ducha,
litera bowiem zabija, Duch zaś ożywia”.

(Minneapolis: Fortress Press, 1993), 182-83, 192; Martin Hasitschka, „Diener eines neuen Bundes. Skizze zum Selbstverständnis des Paulus in 2 Kor”, *Zeitschrift für katholische Theologie* 121 (1999): 293; Sigurd Grindheim, „The Law Kills but the Gospel Gives Life, The Letter-Spirit Dualism in 2 Corinthians 3,5-18”, *Journal for the Study of the New Testament* 84 (2001): 102-114.

¹⁰ Por. Scott J. Hafemann, *Paul, Moses, and the History of Israel* (Grand Rapids: B. Eerdmans Publishing, 1995), 177-180.

¹¹ Marcin Kowalski, „Sługa słowa i chluba Koryntu: Analiza literacko-retoryczna argumentacji Pawła w 2 Kor 1-7”, *Biblical Annals* 3, nr 2 (2013): 328-329.

w. 7: „Ale jeśli posługiwanie śmierci, utrwalone literami w kamieniu, dokonywało się w chwale, tak iż synowie Izraela nie mogli spoglądać na oblicze Mojżesza z powodu blasku jego oblicza, który miał przeminąć...”,

w. 9a: „Jeżeli bowiem posługiwanie potępienia jest chwałą...”

w. 10b: „...okazało się w ogóle bez chwały to, co miało chwałę tylko częściową”.

w. 13: Mojżesz „zakrywał sobie twarz, ażeby synowie Izraela nie patrzyli na kres tego, co było przemijające”.

w. 8: „...to o ileż bardziej pełne chwały będzie posługiwanie Ducha?”.

w. 9b: „...to o ileż bardziej będzie obfitować w chwałę posługiwanie usprawiedliwienia¹².”

w. 10a: „Wobec przeogromnej chwały...”

w. 18: „My wszyscy z odsłoniętą twarzą wpatrujemy się w jasność Pańską jakby w zwierciadle; za sprawą Ducha Pańskiego, coraz bardziej jaśniejąc, upodabniamy się do Jego obrazu”.

Jak widać, perykopa 2 Kor 3,1-18 opiera się na ciągu ośmiu antytez, które są wzajemnie ze sobą powiązane i razem tworzą jeden logiczny wywód Apostoła. Aby lepiej poznać ich przesłanie oraz sens antytezy „litera bowiem zabija, Duch zaś ożywia”, dokonamy analizy tekstu zawartego najpierw w lewej kolumnie, w której są umieszczone różne elementy semantycznego pola „litera”, a potem tekstu w prawej kolumnie, gdzie z kolei są zawarte poszczególne elementy semantycznego pola „Ducha”.

2. Semantyczne pole „litera”, która „zabija”

Na początku tej części argumentacyjnej św. Paweł zapewnia swych adresatów, że oni sami są żywym i wymownym świadectwem godności jego posługi apostołskiej (2 Kor 3,1-2). W tym miejscu posługuje się metaforą listu polecającego (*systatikē epistolē*). W starożytności istniała szeroko

¹² W Biblii Tysiąclecia termin *dikaiosynē* jest w tym miejscu niesłusznie tłumaczony jako „sprawiedliwość”.

rozpowszechniona praktyka wręczania podróznemu listu, w którym osoba znana i otaczana szacunkiem lub postawiona wysoko w hierarchii społecznej polecała swego ucznia, podwładnego lub krewnego życzliwości kogoś znajomego, mieszkającego w innym mieście¹³. Zapewne niektórzy mieszkańcy Koryntu stawiali Apostołowi zarzut, że nie dostarczył im od swego mistrza takiego pisma, i usiłowali podważyć jego autorytet. Z tego powodu św. Paweł wskazuje na dobre owoce swej działalności apostołowskiej, widoczne w rozwijającej się korynckiej wspólnocie chrześcijan. Powstała ona tylko dlatego, że powołał ją do istnienia sam Jezus Chrystus, posługując się Apostołem jako swym narzędziem. Z tego powodu – mówiąc językiem metaforycznym – jej członkowie mogą uchodzić za pochodzący od samego Chrystusa list polecający w stosunku do tych, którzy okazywali Pawłowi nieufność i brak życzliwości: list żywy, a dzięki temu o wiele ważniejszy od pisma napisanego atramentem lub na tablicach kamiennych (w. 3). Wzmianka o tablicach kamiennych w kontekście listu polecającego może wydawać się nieco dziwna. Można ją wyjaśnić tylko tym, że Apostoł świadomie dokonuje w tym miejscu przeskoku myślowego i nawiązuje do Wj 31,18, gdzie autor Pięcioksięgu mówi o innym piśmie pochodzącym od samego Boga: o dwóch tablicach kamiennych Prawa spisanych palcem Bożym. Tym sposobem zaś przygotowuje i zapowiada temat Przymierza Synajskiego i roli Mojżesza jako pośrednika w akcie zawarcia owego przymierza między Bogiem a ludem¹⁴.

Ten temat przymierza wyraźnie dochodzi do głosu w 2 Kor 3,6. Kontynuując obronę godności swego apostołatu, św. Paweł oświadcza, że on i jego towarzysze są sługami Nowego Przymierza (*kainē diathēkē*). Tym określeniem „Nowe Przymierze” sam Jezus Chrystus w czasie ustanowienia Eucharystii (zob. 1 Kor 11,25) nazwał przymierze zawarte przez Niego z uczniami i przypieczętowane Jego krwią przelaną na krzyżu¹⁵. Jeśli to przymierze jest „nowe”, to oznacza, że przymierze zawarte na Synaju stało się już „stare”. Co prawda określenie „Stare Przymierze” (*palaiā diathēkē*) św. Paweł przytacza wprost dopiero w wersecie 14. (i w całym Piśmie Świętym pojawia się ono tylko ten jeden raz), ale rzeczywistość wydarzenia synajskiego wspomina już w wersecie 6. i 7. i wyraźnie przeciwstawia ją Nowemu Przymierzem. W obu tych wersetach owo przymierze zawarte za pośrednictwem Mojżesza jest dla niego przymierzem litery oraz posługiwaniem śmierci, które w wersecie 9. nazywa nawet „posługiwaniem potępienia”.

¹³ Antoni Paciorek, *Drugi List do Koryntian. Wstęp, przekład z oryginału, komentarz* (Nowy Komentarz Biblijny, NT 8, Częstochowa: Edycja Świętego Pawła, 2017), 182.

¹⁴ Alfred Cholewiński, „Teologia Nowego Przymierza w Nowym Testamencie”, *Bobolanum* 1 (1990): 54.

¹⁵ Tamże, 189.

Samo wyrażenie „przymierze litery” (*diathēkē grammatos*) nie ma jeszcze odcienia negatywnego. Wskazuje ono po prostu na fakt, że to przymierze zostało spisane, utrwalone na piśmie. Na tej podstawie kamienne tablice z wyrytym na nich Prawem stały się dla Izraela świadectwem zawarcia przymierza (Wj 25,15.21). Kiedy jednak św. Paweł zestawia je z przymierzem ducha (*pneumatōs*), przeciwstawia je jako przymierze materialne przymierzem duchowemu¹⁶. W tym miejscu nawiązuje do Jr 38,31-32 (LXX; w BH – Jr 31,31-32). W całym Starym Testamencie jest to jedyny tekst, w którym występuje określenie „nowe przymierze”. Warto w tym miejscu zauważyć, że samo słowo *diathēkē* w języku greckim oznaczało pierwotnie testament, wydanie na piśmie dyspozycji odnośnie do swych dóbr pozostawianych po śmierci. Taki testament miał charakter jednostronnej umowy¹⁷. W Septuagincie jednak użyto tego słowa na miejscu hebrajskiego *berît*, które wskazywało na podjęcie określonych zobowiązań przez dwie strony: Boga i lud. Kiedy więc prorok Jeremiasz zapowiada Nowe Przymierze, zarazem wyjaśnia, iż jest ono potrzebne, ponieważ naród wybrany złamał przymierze zawarte po wyprowadzeniu go z Egiptu.

To złamanie przymierza nie jest jednorazowym aktem, lecz jest ciągle powtarzającym się grzechem Izraela, w którym można znaleźć wyjaśnienie użytych przez św. Pawła mocnych określeń: „posługiwanie śmierci” (*diakonia tou thanatou*) i (w dosłownym tłumaczeniu) „posługiwanie potępienia” (*diakonia tēs katakrisēōs*; 2 Kor 3,7 i 9). Oba te wyrażenia są synonimami i mają związek z posługą sędziego, na co wskazuje zwłaszcza drugie z nich, w którym rzeczownik *katakrisis* oznacza wyrok skazujący. Powstaje jednak pytanie, kto – według św. Pawła – spełnia tę posługę surowego sędziego. Pisząc o niej, Apostoł wyjaśnia, że jest to posługiwanie „utrwalone literami w kamieniu” (w. 7a), można więc z tych słów wyprowadzić wniosek, że „posługiwanie śmierci” zawiera tę samą ideę, którą w wersecie 6 Apostoł wyraził słowami „litera zabija”¹⁸. W wyrażeniu tym zatem może wchodzić w grę bezosobowy sens posługi, czyli posługa całego systemu prawnego, która rodzi śmierć¹⁹. Z drugiej strony jednak cały dalszy kontekst (ww. 7b-13) sugeruje, że podmiotem tej posługi jest sam Mojżesz Prawodawca²⁰. Wydaje się, że są do przyjęcia obie możliwości. Należy jedynie

¹⁶ Piotr Roman Gryziec, „Nowe Przymierze u św. Pawła”, w *Oto idę. Księga pamiątkowa dla Biskupa Profesora Jana Bernarda Szłagi w 65. rocznicę urodzin*, red. Waldemar Chrostowski (Warszawa: Vocatio, 2005), 184.

¹⁷ Margaret E. Thrall, *A Critical and Exegetical Commentary on the Second Epistle to the Corinthians*, t. 1 (Edinburgh: T. & T. Clark, 1994), 233.

¹⁸ Jan Lambrecht, Daniel J. Harrington, *Second Corinthians* (Sacra Pagina Series 8, Collegeville: The Liturgical Press, 1999), 50.

¹⁹ Alfred Plummer, *A Critical and Exegetical Commentary on the Second Epistle of St Paul to the Corinthians* (Edinburgh: T. & T. Clark, 1985), 89; Thrall, 241.

²⁰ Thrall, 241-242.

doprecyzować, że niezależnie od podmiotu posługi wyrażenia „posługiwanie śmierci” i „posługiwanie potępienia” zawierają *genetivus qualitatis*, który wskazuje na to, że posługa Prawa i Mojżesza jest naznaczona śmiercią²¹, bądź też *genetivus obiectivus*, w którym jest ukryte przesłanie, że Mojżesz był sługą przymierza, które sprowadziło na naród wybrany wyrok śmierci²².

Ten negatywny aspekt Starego Przymierza nie wynika bynajmniej z samej funkcji Prawa lub posługi Mojżesza, ale – jak zostało już zauważone wcześniej – z niewierności narodu wybranego zobowiązaniom wynikającym z tego przymierza. Co prawda w Kpł 18,5 Bóg obiecuje: „Człowiek, który je (przykazania) wypełnia, żyje dzięki nim”. Jednakże w Pwt 30,15 Mojżesz oświadcza w imieniu Boga: „Kładę dziś przed tobą życie i szczęście, śmierć i nieszczęście” i zarazem ostrzega, że jeśli naród nie będzie wiernie przestrzegał wszystkich słów danego im Prawa, zaciąży nad nim przekleństwo Boże i niechybnie zginie (Pwt 28,15-68; 30,17-18). Historia opisana w księgach Starego Testamentu pokazuje, że już w pierwszym dniu po zawarciu przymierza (Wj 32) Izrael nie był wierny Bożym prawom, a potem nieustannie odwracał się od swego Jedyne go Boga ku bogom obcym. W konsekwencji tego przepisy prawne, które miały prowadzić do życia, sprowadziły na lud przekleństwo oraz stały się narzędziem sądu i śmierci²³, a posługa na rzecz przymierza z powodu ludzkiej słabości sprawiła, że nad narodem wybranym zaciążył wyrok śmierci. Idea ta pojawia się też w Ga 3,10, gdzie św. Paweł oświadcza, że Prawo wprowadziło w stan przekleństwa tych, którzy upatrywali w nim źródło błogosławieństwa i życia wiecznego, ale nie wypełniali wiernie wszystkich jego przepisów.

Podkreślając ten negatywny aspekt Starego Przymierza, św. Paweł przyznaje, że posługa sprawowana na jego rzecz dokonywała się w chwale (2 Kor 3,7 i 9). Dowodem tego było oblicze Mojżesza, które po każdej rozmowie z Panem jaśniało wielkim blaskiem, o czym opowiadał autor Wj 34,29-35. Ten blask był odbiciem Bożej chwały, z którą Mojżesz miał bezpośredni kontakt, dlatego Izraelitów napelniał religijnym lękiem (Wj 34,30). Paweł w 2 Kor 3,7 dokonuje reinterpretacji tego wydarzenia i sugeruje, że blask ów był tak oślepiający, iż synowie Izraela nie mogli wręcz spoglądać na oblicze Mojżesza²⁴. Zarazem stwierdza, że jego chwalebny charakter był przemijalny, przejściowy (*katargoumenē*), czym radykal-

²¹ Tak uważa Christian Wolff, *Der Zweite Brief des Paulus an die Korinther* (Theologischer Handkommentar zum Neuen Testament 8, Berlin: Evangelische Verlaganstalt, 1989), 66.

²² Thrall, 249, przyp. 400; Charles Hodge, *Commentary on the Second Epistle to the Corinthians* (Grand Rapids: B. Eerdmans Publishing, 1994), 59.

²³ R. Kent Hughes, *2 Corinthians. Power in Weakness* (Wheaton: Crossway Books, 2006), 77.

²⁴ Paciorek, 194.

nie różni się od chwalebnej posługi apostołskiej, która trwa (2 Kor 3,11)²⁵. W porównaniu z przeogromną chwałą posługi na rzecz usprawiedliwienia, sprawowanej w czasach Nowego Przymierza, blask Mojżeszowego oblicza jawi się jako całkowicie pozbawiony chwały (w. 10)²⁶. W takim sposobie pisania jest widoczna typowa mentalność semicka, w której nie ma stopniowania przymiotów: dla Izraelity coś jest albo piękne, albo brzydkie; jest pełne chwały albo cieszy się tak nikłą chwałą, że wydaje się zupełnie jej pozbawione.

Można zgodzić się z opinią wielu egzegetów, że w 2 Kor 3,7-18 św. Paweł nie polemizuje wprost ze swymi przeciwnikami, którzy nadal przestrzegają zasad judaizmu²⁷. Usiłuje raczej ukazać wielkość swej posługi apostołskiej i dlatego podkreśla, że ci, którzy nadal uznają Mojżesza za swego przewodnika, należą do synów Izraela, którzy wpatrują się w to, co ma chwałę częściową i przemijalną. Podobnie jak niegdyś Mojżesz zakrywał swą twarz welonem, tak teraz zasłona spoczywa na ich sercach w taki sposób, iż nie są w stanie dojść do pełnego poznania chwały, którą Bóg im objawia za pośrednictwem swych wysłanników²⁸.

3. Semantyczne pole „Ducha”, który „ożywia”

Gdy w 2 Kor 3,3 Paweł oświadcza, że Koryntianie są jego żywym listem polecającym, zarazem wyjaśnia, że ów list został napisany „Duchem Boga żywego”, „na żywych tablicach serc”. W tekście tym jest aluzja do Jr 31,33, gdzie prorok zapowiadał Izraelitom, że w czasach eschatologicznych Bóg wypisze swe prawo „na ich sercach”²⁹. Apostoł przejmuje ten obraz z Księgi Jeremiasza, ale nadaje mu nową treść, czyni bowiem z niego piękną metaforę początków wspólnoty korynckiej. Za jego pomocą przypomina swym adresatom, że ich wspólnota powstała dzięki działaniu Ducha Świętego³⁰, przez którego zostali „obmyci, uświęceni i usprawiedliwieni w imię Pana naszego, Jezusa Chrystusa” (1 Kor 6,11). Taka jej geneza

²⁵ Abdón Moreno García, “Sintaxis teológico-bíblica del ministerio de la gloria y del ministerio de la justificación (2 Cor 3:7-11 y 5:20-21)”, *Gregorianum* 91 (2010): 689.

²⁶ Martin Mark, „Moses’ «vergehende» und Christi «bleibende» Herrlichkeit. Die Kontrastiv-überbietende Profilierung der «Diener des neuen Bundes» (2 Kor 3, 6) durch Paulus”, *Theologie der Gegenwart* 52 (2009): 16-31.

²⁷ Paul Brooks Duff, „Glory in the Ministry of Death. Gentile Condemnation and Letters of Recommendation in 2 Cor. 3:6-18”, *Novum Testamentum* 46, nr 4 (2004): 313-337; Thomas Schmeller, *Der Zweite Brief an die Korinther* (EKKNT 8/1, Neukirchen-Vluyn: Patmos, 2010), 205.

²⁸ Paciorek, 195. Odnosnie do tego zob. też Duane A. Garrett, „Veiled Hearts: The Translation and Interpretation of 2 Corinthians 3”, *Journal of the Evangelical Theological Society* 53 (2010): 729-772.

²⁹ Cholewiński, 54.

³⁰ Paciorek, 186.

świadczy wymownie o jej godności i przynależności do Boga³¹. Te słowa przypominają inny, dłuższy wywód, zawarty w 1 Kor 3,4-17, gdzie św. Paweł udowodnił, że wszyscy ci, którzy przyczynili się do założenia Kościoła w Koryncie, są tylko pomocnikami Boga, oraz wyjaśniał, że tylko dzięki mocy Bożej wspólnota chrześcijańska zaistniała i ciągle wzrasta.

Kontynuując tamto nauczanie, w 1 Kor 4,1 Paweł nazwał siebie i swych towarzyszy sługami (*hypēretai*) Chrystusa i szafarzami (*oikonomoi*) tajemnic Bożych. W 2 Kor 3,5-6 zdaje się snuć dalej wspomnianą refleksję i stwierdza, że dzięki mocy Bożej mogli oni się stać sługami (*diakonoi*) Nowego Przymierza, które jest przymierzem Ducha. Omawiając semantyczne pole „litery”, zauważyliśmy, że w wersetach tych Apostoł nawiązuje do Jr 31,31-32 w wersji Septuaginty (Jr 38,31-32), gdzie Bóg przez proroka zapowiada, że zawrze z domem Izraela Nowe Przymierze. Teraz należy dodać, że w następnych wersetach swej wyroczni (Jr 31,33-34) Jeremiasz wyjaśnia, co będzie istotą nowości tego przyszłego przymierza. Będzie ona mianowicie polegała na tym, że Bóg już nie będzie utrwał przepisów prawnych na kamiennych tablicach, lecz uczyni je dostępnymi dla wszystkich członków narodu wybranego w sposób do tej pory niespotykany: umieści je w głębi ich jestestwa i wypisze na ich sercach (w. 33). W czasie przesiedlenia babilońskiego tekst ten stał się natchnieniem dla proroka Ezechiela, przez którego Bóg zapowiadał: „dam wam serca nowe i ducha nowego tchnę do waszego wnętrza, zabiorę wam serca kamienne, a dam wam serca z ciała” (Ez 36,26). Kiedy św. Paweł pisze, że służy przymierzem „nie litery, lecz Ducha” (2 Kor 3,6), wskazuje na to, że dzięki jego posłudze urzeczywistniło się również tamto prorocтво Ezechiela³²: poprzez obmycie we chrzcie świętym chrześcijanie stali się świątynią Boga, w której mieszka Duch Boży, stanowiący źródło jej życia duchowego (por. 1 Kor 3,16). W tym świetle rację ma P.R. Gryziec, że Nowe Przymierze, o którym pisze św. Paweł w 2 Kor 3,6, przymierze Ducha, nie jest „znakiem odnowionego judaizmu, lecz otwiera zupełnie nowy rozdział w historii ludzkości, której wypełnienie dokonuje się jedynie w Chrystusie”³³

Posługa (*diakonia*) na rzecz tak rozumianego Nowego Przymierza ukazuje też godność apostołatu św. Pawła i jego towarzyszy. Przypominając teksty Jr 31,31-34 i Ez 36,26, upodabnia on swoje posłannictwo do misji obu proroków starotestamentowych, którzy zapowiadali odnowę dawnego przymierza, dokonaną dzięki oczyszczającemu działaniu Ducha Bożego w sercach ludzkich³⁴. Dając do zrozumienia, że kontynuuje misję

³¹ Schmeller, 179.

³² Lambrecht, Harrington, 46.

³³ Gryziec, 185.

³⁴ Jeffrey W. Aernie, „Tablets of Fleshly Hearts: Paul and Ezekiel in Concert”, *Journal for the Study of Paul and His Letters* 6 (2016): 55-73.

Ezechiela, oświadcza, że istotą jego pracy apostołskiej jest „posługiwanie Ducha” (*diakonia tou pneumatos*) oraz „posługiwanie usprawiedliwienia” (*diakonia tēs dikaiosynēs*; 2 Kor 3,8 i 9). Oba te określenia stanowią część rozbudowanej antytezy, zawartej w 2 Kor 3,7-9. Ukazują zatem rzeczywistość przeciwną do tej, którą opisują wyrażenia: „posługiwanie śmierci” i „posługiwanie potępienia”.

Wyrażenie *diakonia tou pneumatos* jest wieloznaczne. W kontekście 2 Kor 3,3 i 6, gdzie jest mowa o działaniu Ducha Świętego w sercach wierzących, można uznać, że również tu jest zawarty *genetivus subiectivus*, który wskazuje na Ducha jako na podmiot inspirujący wewnętrznie człowieka. Chodzi w nim zatem o posługę, którą sam Duch spełnia w życiu i pracy apostołów³⁵. Św. Paweł łączy tak rozumianą posługę Ducha z własnym posługiwaniem apostołskim, jest bowiem świadomy, że Bóg, który go powołał do tej służby, udzielił mu też Ducha jako zadatku zbawienia (2 Kor 1,22; 5,5). Ścisłe zjednoczenie z Duchem Bożym sprawia, że nie da się też oddzielić dzieła apostołów od dzieła Ducha Świętego³⁶. Niektórzy egzegeci jednak słusznie sugerują, że to wyrażenie można rozumieć jako *genetivus obiectivus* oraz tłumaczyć jako „udzielanie Ducha” w odróżnieniu od „udzielania śmierci” i „udzielania potępienia”, które miało miejsce w czasach Starego Przymierza³⁷. W takim przypadku św. Paweł i jego towarzysze stają się szafarzami, przez których posługę Bóg udziela wierzącym swego Ducha, a wraz z Nim – nowego życia, będącego znamieniem czasów eschatologicznych³⁸.

Wyrażenie *diakonia tēs dikaiosynēs* z 2 Kor 3,9 należy jednoznacznie rozumieć jako *genetivus obiectivus* wskazujący na to, że usprawiedliwienie jest przedmiotem i owocem pracy apostołów. Występujące tu słowo *dikaiosynē* jest przeciwstawione słowu *katakrisis* i wraz z nim należy do dziedziny sądowniczej. O ile *katakrisis* oznacza wyrok skazujący, potępiający winnego, o tyle *dikaiosynē* oznacza wyrok usprawiedliwiający. Jest to jeden z ważniejszych teologicznych terminów św. Pawła, występujący w jego listach aż 57 razy. Niekiedy, jak np. w Rz 1,17; 3,25-26, oznacza przymiot Boga, Jego sprawiedliwość, która jednak nie jest jakością abstrakcyjną, absolutną, istniejącą dla siebie samej, ale ma zawsze charakter dynamiczny, gdyż objawia się w relacji do człowieka, w dziełach mają-

³⁵ Gryziec, 187.

³⁶ Thomas R. Blanton, „Spirit and Covenant Renewal: A Theologoumenon of Paul’s Opponents in 2 Corinthians”, *Journal of Biblical Literature* 129 (2010): 147.

³⁷ Joseph Fitzmyer, „Glory Reflected on the Face of Christ (2 Kor 3:7-4:6)”, w tenże, *According to Paul. Studies in the Theology of the Apostle* (New York: Paulist Press, 1992), 70-71; Thrall, 244-245, przyp. 370.

³⁸ Gryziec, 188.

cych na celu zbawienie grzesznika³⁹. Częściej natomiast odnosi się do daru usprawiedliwienia, otrzymanego przez człowieka, lub do działalności Bożej udzielającej tego daru. Zarówno w Liście do Galatów, jak i w Liście do Rzymian św. Paweł podkreśla, że usprawiedliwienie grzesznika nie pochodzi ani z przepisów Prawa, ani też z przestrzegania tych przepisów, lecz jest darmowym darem. Jego istotą jest przebaczenie grzechów, które czyniły człowieka nieprawym, oraz przywrócenie mu godności przybranego syna Bożego (zob. np. Ga 4,6; Rz 8,16-17)⁴⁰.

Jednakże z 2 Kor 3,9 można wyciągnąć wniosek, że usprawiedliwienie, pochodzące od Boga Sędziego, staje się udziałem człowieka dzięki duchowej posłudze apostołów. W samym tym wersecie jest zawarte jedynie porównanie wielkości posługiwania na rzecz usprawiedliwienia, charakteryzującego czasy Nowego Przymierza, z posługiowaniem Mojżesza na rzecz potępienia. Jednakże do tematu swego posługiwania św. Paweł jeszcze powraca w 2 Kor 4,1-6⁴¹ i wówczas wyjaśnia, że spełnia je zgodnie z miłosierną wolą Boga oraz że polega ono „na głoszeniu zbawczego, eschatologicznego wydarzenia w Chrystusie, a tym samym jest odsłanianiem Bożej prawdy”⁴². Spełniane przez apostołów głoszenie Ewangelii doprowadziło słuchaczy do przyjęcia wiary w Jezusa Chrystusa oraz otworzyło ich na przyjęcie Bożego daru usprawiedliwienia.

Ukazując duchowy sens apostołskiej posługi na rzecz Nowego Przymierza, św. Paweł chlubi się też chwałą, która ją otacza (2 Kor 3,7-11). W jego wywodach godne uwagi jest to, że nie krytykuje on ani osoby, ani też posługi Mojżesza Prawodawcy. Uznaje jego wielkość, przypominając blask jego oblicza, który był odbiciem chwały Bożej, napełniał Izraelitów lękiem i był dowodem wielkości i godności jego posłannictwa. Wykorzystuje jednak typową dla retoryki grecko-rzymskiej argumentację *a minori ad maius*⁴³ i wykazuje, że jeśli posługiwanie Mojżesza na rzecz utrwalenia Starego Przymierza, które miało charakter tymczasowy oraz ściągało na naród wybrany wyrok potępienia, było otoczone chwałą, to „o ileż bar-

³⁹ David Hill, *Greek Words and Hebrew Meanings: Studies in the Semantics of Soteriological Terms* (Cambridge: The University Press, 1967), 160; Ben Witherington III, Darlene Hyatt, *Paul's Letter to the Romans. A Socio-Rhetorical Commentary* (Grand Rapids: B. Eerdmans Publishing, 2004), 54; Antonio Pitta, *Lettera ai Romani. Nuova versione, introduzione e commento* (Milano: Paoline Editoriale Libri, 2009³), 69.

⁴⁰ Szerzej na ten temat zob. Kazimierz Romaniuk, „Sprawiedliwość Boża w Liście do Rzymian”, *Collectanea Theologica* 48, nr 1, (1978): 74-80.

⁴¹ Szczegółową analizę tego fragmentu i jego kontekstu podaje David Hellholm, „Moses as *διακονος* of the *παλαια διαθηκη* – Paul as *διακονος* of the *καινη διαθηκη*. Argumenta amplificationis in 2 Cor 2,14-4,6”, *Zeitschrift für die Neutestamentliche Wissenschaft* 99 (2008): 247-289.

⁴² Paciorek, 234.

⁴³ Lambrecht, Harrington, 57.

dziej pełne chwały” (w. 8) jest posługiwanie na rzecz Nowego Przymierza, w którym działa Duch Święty, Dawca życia, i które niesie wierzącym łaskę usprawiedliwienia. Tym sposobem chwała otaczająca Nowe Przymierze Chrystusa udziela się jego apostołom oraz całemu ludowi, którzy poprzez wiarę i dzięki działaniu Ducha Świętego już teraz mogą wpatrywać się w jasność Pańską, oglądając w Chrystusie chwałę samego Boga i stopniowo upodabniając się do jego obrazu (2 Kor 3,18)⁴⁴.

4. Wnioski teologiczne

Analiza poszczególnych fragmentów perykopy 2 Kor 3,1-18 pokazuje, że zdanie „litera bowiem zabija, Duch zaś ożywia” (w. 6) integralnie należy do ciągu wielu antytez, z których składa się wywód św. Pawła, mający na celu obronę godności jego apostołatu. Argumentacja autora opiera się na porównaniu posługi apostołów na rzecz Nowego Przymierza oraz posługi Mojżesza na rzecz Starego Przymierza. Z tego powodu również antytezę: „litera zabija, Duch zaś ożywia” można rozumieć jako metaforę zbawczej ekonomii obu przymierzy. Stare Przymierze nakładało na naród wybrany określone obowiązki, które w postaci Prawa zostały spisane literami na kamiennych tablicach. Bóg obiecywał, że ten, kto będzie wypełniał zawarte w nim przykazania, dzięki nim będzie żył (Kpł 18,5), okazało się jednak, że naród wybrany przez całe swe dzieje nigdy nie był im w pełni wierny. Z tego powodu owe przepisy prawne nie dały ludowi obiecane go życia. Ściągnęły jednak na naród wybrany wyrok śmierci nie dlatego, że w nich krył się śmiertelny jad, ale ponieważ grzechy ludu sprawiły, że posługa Mojżesza na rzecz Starego Przymierza stała się narzędziem sądu, śmierci i potępienia.

Ekonomia Nowego Przymierza różni się od Starego przede wszystkim tym, że jej cechą charakterystyczną jest działanie Ducha Świętego. To właśnie On, jako Duch Boga żyjącego, jest sprawcą nowego porządku zbawczego, w którym wierzący stają się uczestnikami życia wiecznego. Z tego powodu jednym z głównych celów posługi apostołowskiej jest udzielanie Ducha, który działając w sercu wierzących, wprowadza ich na drogę nawrócenia, na której dostępują oni przebaczenia grzechów i usprawiedliwienia. Św. Paweł może więc śmiało napisać, że „Duch ożywia”, ponieważ właśnie Duch Święty, Duch ożywiający, jest w czasach głoszenia Ewangelii o Chrystusie źródłem nowego, duchowego życia chrześcijan.

⁴⁴ Paciorek, 214; Laura Tack, „A Face Reflecting Glory: 2 Cor 3, 18 in Its Literary Context (2 Cor 3,1-4,15)”, *Biblica* 96 (2015): 85-112.

Bibliografia

- Aernie Jeffrey W. „Tablets of Fleshly Hearts: Paul and Ezekiel in Concert”. *Journal for the Study of Paul and His Letters* 6 (2016): 55-73.
- Allo Ernest-Bernard. *Saint Paul: Seconde Épître aux Corinthiens*. Wyd. 2. Paris: Le-coffre-Gabalda, 1956.
- Augustyn św. *Duch a litera*. Tłumaczenie Waław Eborowicz. Warszawa: ATK, 1977.
- Barrett Charles K. *The Second Epistle to the Corinthians*. Wyd. 2. London: A. & C. Black, 1990.
- Blanton Thomas R. „Spirit and Covenant Renewal: A Theologoumenon of Paul’s Opponents in 2 Corinthians”. *Journal of Biblical Literature* 129 (2010): 119-151.
- Bochet Isabelle. „La lettre tue, l’Esprit vivifie». L’Exégèse Augustinienne de 2 Co 3,6”. *Nouvelle Revue Théologique* 114, nr 3 (1992): 341-370.
- Cholewiński Alfred. „Teologia Nowego Przymierza w Nowym Testamencie”. *Bobolanum* 1 (1990): 25-87.
- Cohen Boaz. „Note on Letter and Spirit in the New Testament”. *The Harvard Theological Review* 47 (1954): 197-203.
- Cranfield Charles Ernest Burland. *A Critical and Exegetical Commentary on the Epistle to the Romans*. T. 2. Edinburgh: T. & T. Clark, 1979.
- D’Ors Alvaro. „La letra mata, el espíritu vivifica”. W *Biblia y Hermeneutica, VII Simposio Internacional de Teología de la Universidad de Navarra*, redakcja José María Casciaro, 497-505. Pamplona: Universidad de Navarra, 1986.
- Dąbrowski Edward. *Listy do Koryntian. Wstęp – przekład z oryginału, komentarz*. Poznań: Pallottinum, 1965.
- Duff Paul Brooks. „Glory in the Ministry of Death. Gentile Condemnation and Letters of Recommendation in 2 Cor. 3:6-18”. *Novum Testamentum* 46, nr 4 (2004): 313-337.
- Fiddes Paul, Bader Günter. „Whatever Happened to a Pauline Text? 2 Cor. 3.6 and Its Afterlife”. W *The Spirit and the Letter. A Tradition and a Reversal*, redakcja Paul Fiddes, Günter Bader, 3-30. London: Bloomsbury, 2013.
- Fitzmyer Joseph. *According to Paul. Studies in the Theology of the Apostle*. New York: Paulist Press, 1992.
- Furnish Victor P. *II Corinthians. Translated with Introduction, Notes and Commentary*. The Anchor Bible 32A, Doubleday: New York, 2005.
- Garrett Duane A. „Veiled Hearts: The Translation and Interpretation of 2 Corinthians 3”. *Journal of the Evangelical Theological Society* 53 (2010): 729-772.

- Grindheim Sigurd. „The Law Kills but the Gospel Gives Life, The Letter-Spirit Dualism in 2 Corinthians 3,5-18”. *Journal for the Study of the New Testament* 84 (2001): 97-115.
- Gryziec Piotr Roman. „Nowe Przymierze u św. Pawła”. W *Oto idę. Księga pamiątkowa dla Biskupa Profesora Jana Bernarda Szłagi w 65. rocznicę urodzin*, redakcja Waldemar Chrostowski, 171-189. Warszawa: Vocatio, 2005.
- Hafemann Scott J. *Paul, Moses, and the History of Israel*. Grand Rapids: B. Eerdmans Publishing, 1995.
- Hasitschka Martin. „Diener eines neuen Bundes. Skizze zum Selbstverständnis des Paulus in 2 Kor”. *Zeitschrift für katholische Theologie* 121 (1999): 291-299.
- Hellholm David. „Moses as διακονος of the παλαια διαθηκη – Paul as διακονος of the καινη διαθηκη. Argumenta amplificationis in 2 Cor 2,14-4,6”. *Zeitschrift für die Neutestamentliche Wissenschaft* 99 (2008): 247-289.
- Hill David. *Greek Words and Hebrew Meanings: Studies in the Semantics of Soteriological Terms*. Cambridge: The University Press, 1967.
- Hodge Charles. *Commentary on the Second Epistle to the Corinthians*. Grand Rapids: B. Eerdmans Publishing, 1994.
- Hughes R. Kent. *2 Corinthians. Power in Weakness*. Wheaton: Crossway Books, 2006.
- Käsemann Ernst. *Perspectives on Paul*. Philadelphia: Fortress Press, 1971.
- Kertelge Karl. „Buchstabe und Geist nach 2 Kor 3”. W *Paul and the Mosaic Law*, redakcja James D.G. Dunn, 117-130. WUNT 89; Tübingen: J.C.B. Mohr, 1996.
- Kowalski Marcin. „Sługa słowa i chluba Koryntu: Analiza literacko-retoryczna argumentacji Pawła w 2 Kor 1-7”. *Biblical Annals* 3, nr 2 (2013): 309-338.
- Kremer Jacob. „Denn der Buchstabe tötet, der Geist aber macht lebendig: Methodologische und hermeneutische Erwägung zu 2 Kor 3,6b”. W *Begegnung mit dem Wort. Festschrift Heinrich Zimmermann*, redakcja Josef Zmijewski, Ernst Neilessen, 219-250. Bonn: Peter Hanstein, 1980.
- Lambrecht Jan, Harrington Daniel J. *Second Corinthians*. Sacra Pagina Series 8, Collegeville: The Liturgical Press, 1999.
- Ludlow Morwenna. „Spirit and Letter in Origen and Augustine”. W *The Spirit and the Letter. A Tradition and a Reversal*, redakcja Paul Fiddes, Günter Bader, 87-101. London: Bloomsbury, 2013.
- Mark Martin. „Moses’ «vergehende» und Christi «bleibende» Herrlichkeit. Die Kontrastiv-überbietende Profilierung der «Diener des neuen Bundes» (2 Kor 3,6) durch Paulus”. *Theologie der Gegenwart* 52 (2009): 16-31.

- Moreno Garcia Abdón. “Syntaxis teológico-bíblica del ministerio de la gloria y del ministerio de la justificación (2 Cor 3:7-11 y 5:20-21)”. *Gregorianum* 91 (2010): 671-704.
- Orygenes. *Przeciw Celsusowi*. Tłumaczenie Stanisław Kalinkowski. Warszawa: ATK, 1986.
- Paciorek Antoni. *Drugi List do Koryntian. Wstęp, przekład z oryginału, komentarz*. Nowy Komentarz Biblijny, NT 8, Częstochowa: Edycja Świętego Pawła, 2017.
- Pitta Antonio. *Lettera ai Romani. Nuova versione, introduzione e commento*. Wyd. 3. Milano: Paoline Editoriale Libri, 2009.
- Plummer Alfred. *A Critical and Exegetical Commentary on the Second Epistle of St Paul to the Corinthians*. Edinburgh: T. & T. Clark, 1985.
- Romaniuk Kazimierz. „Sprawiedliwość Boża w Liście do Rzymian”. *Collectanea Theologica* 48, nr 1 (1978): 71-81.
- Schmeller Thomas. *Der Zweite Brief an die Korinther*. EKKNT 8/1, Neukirchen-Vluyn: Patmos, 2010.
- Stegemann Ekkehard. „Der neue Bund im Alten. Zum Schriftverständnis des Paulus in II Kor. 3”. *Theologische Zeitschrift* 42 (1986): 97-114.
- Stockhausen Carol Kern. *Moses' Veil and the Glory of the New Covenant*. Rome: Editrice Pontificio Istituto Biblico, 1989.
- Tack Laura. „A Face Reflecting Glory: 2 Cor 3, 18 in Its Literary Context (2 Cor 3,1-4,15)”. *Biblica* 96 (2015): 85-112.
- Thrall Margaret E. *A Critical and Exegetical Commentary on the Second Epistle to the Corinthians*. T. 1. Edinburgh: T. & T. Clark, 1994.
- Westerholm Stephen. „Letter and Spirit. The Foundation of Pauline Ethics”. *New Testament Studies* 30 (1984): 229-248.
- Witherington Ben III, Hyatt Darlene. *Paul's Letter to the Romans. A Socio-Rhetorical Commentary*. Grand Rapids: B. Eerdmans Publishing, 2004.
- Wolff Christian. *Der Zweite Brief des Paulus an die Korinther*. Theologischer Handkommentar zum Neuen Testament 8, Berlin: Evangelische Verlaganstalt, 1989.
- Wright Nicholas Thomas. *The Climax of the Covenant: Christ and the Law in Pauline Theology*. Minneapolis: Fortress Press, 1993.

**Theological Meaning of St. Paul's Antithesis:
"the Letter Kills, and the Spirit Gives life" in the light
of the pericope 2 Cor 3, 1-18**

SUMMARY

The aim of the article is to explain the theological meaning of the antithesis in 2 Cor 3: 6: „for the letter kills and the Spirit gives life” in the context of a sequence of many antithesis contained in 2 Cor 3: 1-18. In this pericope, St. Paul defends the dignity of his apostolate, and his argument is based on the comparison of the ministry of the apostles to the New Covenant with that of Moses to the Old Covenant. When analyzing the semantic field of „letter” and „Spirit”, it can be concluded that the antithesis „letter kills, while the Spirit gives life” is a metaphor for the saving economy of the Old and New Covenants. The Old Covenant imposed obligations on Israel that were written in letters on tablets of stone, but the *chosen people* were never fully faithful to them. The words „the letter kills” should therefore be understood in the sense that because of the people’s sin, the ministry of Moses, closely related to God’s law, became an instrument of judgment, death and condemnation. The characteristic of the New Covenant economy is the doing of the Holy Spirit. As the Spirit of the living God, He is the creator of the new salvific order in which believers become partakers of eternal life. By acting in the hearts of believers, He enables their sins to be forgiven and justified. The words „the Spirit gives life” mean that the Holy Spirit, the life-giving Spirit, is the source of the new, spiritual life of Christians in the proclamation of the Gospel of Christ.

Keywords: St. Paul, letter, law, Spirit, Old Covenant, New Covenant